

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ԼԻԼԻԹ
(ԵՊՀ)

ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅԱՆ ՇԱՐԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ
ԲԱՂԱԴՐԻՉՆԵՐԻ ՍՏՈՐԱԴԱՍԱԿԱՆ ՀԱՐԱԴՐՈՒՄԸ
ԸՍՏ ԳԵՐԱԴԱՍ ԲԱՂԱԴՐԻՉԻ /Al-'āmil/
ԱԶԴԵՑՈՒԹՅԱՆ

Խոսքի շղթայում ցանկացած բառի ձևափոխությունն արաբական լեզվաբանական ավանդություն (այսուհետ՝ ԱԼԱ) պայմանավորված է որևէ բառով, որը հանդես է եկել նախորդող դիրքում և ընկալվում է որպես տվյալ բառի կառավարող կամ գործոն, որը բացահայտում է նրա ձևը և առաջացումը խոսքում: ԱԼԱ-ում դիրքերի հարադրման ամբողջությունը, որը կապված է «գործոն»՝ al-'āmil¹ հասկացության հետ, եվրոպական արաբագիտության մեջ ընդունված է անվանել գործոնների տեսություն²: Այսպիսով՝ գործոն՝ al-'āmil անվանվում է բառը, որը կառավարում է իրեն հաջորդող, հնարավոր է նաև ոչ անմիջական, բառերին բառափոխությամբ, իսկ հաջորդող բառն անվանվում է al-ma'mūl³: Ի դեպ, նույն բառը, որպես կառավարող, կարող է հանդես գալ բառերի ամբողջ շարքի նկատմամբ: Յուրաքանչյուր բառի համադրման հնարավորությունները խոսքում⁴, այսինքն նրա պոտենցիալ հնարավորությունները կարող են իրացվել տարբեր չափանիշների ազդեցությամբ և որոշակի հաջորդականությամբ, ինչը ստեղծում է բառերի գծային շարքի որոշակի փոխդասավորվածություն, որոնցում բոլոր տարբերը որոշակի կարգով կապված են միմյանց հետ կառավարման հարաբերությամբ՝ որպես կառավարող գործոններ և կառավարվողներ: Որպես կառավարող գործոն, կարող են հանդես գալ անունները, բայերը, բայանունները, (դերբայները ու մասնադարները), նախդիրները և այլն: Ալ-Ջուրջանին այս գործոնների շարքում որպես նախադասության քերականական կաղապարի վրա ազդող գործոն առանձնացնում է ստորոգումը՝ al-isnād-ը: Կառավարումը իրագործվում է ինչպես առաջընթաց, այնպես էլ հետընթաց ուղղությամբ: Հետընթաց ուղղությամբ ներգործում են միայն անունները ու բայերը՝ կապված նախադասության կազմում նրանց շարահյուսական դերից, նախդիրները ներգործում են միայն առաջընթաց ուղղությամբ⁵:

Դ. Վ. Ֆրոլովը, անդրադառնալով Սիբաուեյհիի «Գրքում» արծարծված խոսքի կառույցի ուսումնասիրմանը, գրում է, որ Սիբաուեյհին այս հարցում իր խնդիրը տեսնում է ոչ թե բարդության տարբեր աստիճաններով շարահյուսական կառույցների առանձնացման և նրանց ձևային հատկությունների նկարագրման, այլ լեզվական միավորների՝ բառերի

համադրման կամ զուգորդման կանոնների հարցադրմանը և այդ համադրման գործընթացում բառափոխությանը⁷:

Գ.Մ.Գաբրուչանը նախադասության շարահյուսական պատկերի ձևավորումը դիտարկում է որոշյալության ու անորոշության լույսի ներքո, առանձնացնում ԱԼԱ-ում առկա շարությաների երեք ձև՝ ստորոգական, որոշչային, հատկացուցչային, մյուս կողմից մեզ տրված են բազմաթիվ արարերեն կանոնիկ նախադասություններ, որտեղ կարելի է առանձնացնել տարբեր շարություններ և նրանք առանձնացանել ըստ շարահյուսական կառույցների նշված դասերի⁷:

Ալ-Ջուրջանին (XI դար) «Al-'āḡamil al-mi'a'» աշխատությունում կատարում է նախադասության շարահյուսական պատկերը ձևավորող բոլոր գործոնների դասակարգում: Նա համարում է, որ դրանք հարյուրն են, որոնք բաժանվում են երկու al-m'anaḡiya (ենթադրյալ խնդրառության) և ավելի սովոր ըսանկություն կազմող al-lafziya (կառավարող գործոնի առկայությունը), վերջինս էլ բաժանվում է al-kgiyāsiya (կանոնի համապատասխան կազմված) և al-sama'iya (առնմանությամբ, նախօրոք առկա գործածության ձևով պայմանավորված): Վերջինիս մեջ մտնում են 91 գործոն և al-kgiyāsiya-ն յոթ գործոն, իսկ հարյուր գործոնից մնացած երկուսը բաժին են ընկնում al-m'anaḡiya-ին: Al-sama'iya խմբի 91 գործոնը բաժանվում են 13 տեսակի: Ալ-Ջուրջանին վերջիններիս ևս - մանրամասն անդրադառնում է⁸:

Նախադասության կազմում նրա անդամների վրա ազդող հարյուր գործոններից երկուսը al-m'anaḡiya են՝ ենթակայի (al-mubtada) և ստորոգյալի (al-khabar) վրա ազդող:

Այս կապակցությամբ առաջին ուսմունքի հետևորդները կարծում են, որ դա ենթակայի (al-mubtada) և ստորոգյալի (al-khabar) վրա ազդող գործոնն է, այսինքն ստորոգումը՝ (al-'isnād), որի շնորհիվ էլ անունը հանվում է արտաբերվող al-lafziya գործոնների խմբից, և որն էլ համարվում է ենթակայի և ստորոգյալի վրա ազդող: Այս գործոնն իր ճանաչումը գտնում է տրամաբանությամբ և ոչ արտաբերմամբ⁹:

Երկրորդ ուսմունքի հետևորդները կարծում են, որ ենթակայի (al-mubtada) գործոնը իմաստով պայմանավորված է (al-m'anaḡiya), որի հետևանքով էլ անունը գատվում է նախադասության անդամների վրա ազդող բառափոխական արտասանվող al-lafziya գործոնների շարքից, իսկ ստորոգյալի վրա ազդող գործոնը արտասանվող է, որն է ենթական՝ al-mubtada-ն: Այս ուսմունքի համաձայն՝ ենթակայի (al-mubtada) վրա ազդող գործոնը իմաստով պայմանավորված է, իսկ ստորոգյալի (al-khabar) վրա ազդող գործոնը՝ առկա՝ արտաբերվող:

Երրորդ ուսմունքի կողմնակիցները գտնում են, որ ենթական ազդում է ստորոգյալի վրա, իսկ ստորոգյալն էլ՝ ենթակայի:

Այսպիսով, կառավարումը, որպես ստորադասական կապակցության եղանակ, առանձնացվում է ձևական-ավանդական և գործառնական-շարահյուսական ձևերով: Ըստ կառավարվող ստորոդաս բաղադրիչի՝ քերականական ձևավորումն այն բնորոշում է որպես հոլովառություն, երբ կառավարվող ստորադաս բառն ունի հոլովական ձևավորում, և արտահայտվում է որևէ հոլովաձևով, օրինակ՝ *harf jar*-ին հաջորդող անունը՝ կապառություն: Գերադաս բառի պահանջով կապի և վերջինիս համապատասխան հոլովի առկայությունը կոչվում է հոլովակապառություն՝ *kultu litaliben*:

Ըստ գերադաս բառի ստեղծած շարահյուսական կառույցի՝ կառավարումն արտահայտվում է իբրև «ենթակառություն», «ստորոգաառություն», «խնդրառություն», «պարագաառություն»¹⁶:

LILIT HARUTYUNYAN
(YSU)

THE SUBORDINATE COMBINATION OF SYNTACTICAL
CONSTITUENTS
OF THE SENTENCE ACCORDING THE INFLUENCE
OF THE PREFERABLE CONSTITUENTS OF A 'AMIL

The form *'amal*, which is the verbal noun of the verb *'amila*, literally means "effect", and as a technical grammatical term designates "the effect of the *'amil* on the case endings of the mood endings of the imperfect verb." The *'auamil* effecting case and mood endings are divided by the grammarians into two groups: *al-'amil al-lafziyy*- "the literal *'auamil*" and *al-'amil al-m'anauiyy*. When the *'amil* is a word, its effect is produced only when a syntactical or a syntactical and logical connection exists between the *'amil* and the word effected by it. For example: the *'auamil* known as *huruf al-ğarr* produce the genitive in the noun following them, since they are connective particles which join the noun following them to a preceding verb or noun.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Այս միավորն արաբագիտական ուսումնասիրություններում ընդունված է մեկնաբանել որպես բառափոխիչ: Այս երևույթին է անդրադարձել VIII դարում Բասրայի քերականական դպրոցի ներկայացուցիչ Ալ-Խալիլ Բեն Ահմադը *Kitab al-'āmil* (Գիրք կառավարման մասին) գրքում: Մեջբերումը

- ըստ Գարուսնի Գ.Մ.՝ արաբական քերականագիտության հարցի մասին հոդվածից (Семитские языки. вып II., часть I, Москва 1965 стр. 38):
2. Фролов Д.В., Арабская филология: грамматика, стихосложение, корановедение. Статьи разных лет. Москва 2006, стр. 14.
 3. Արաբական քերականական ավանդություն առաջացավ al-'āmil կառավարող և al-ma'tmil կառավարվող գործունեների մասին տեսությունը, որն իր հետագա զարգացումը ստացավ Ալ-Ջուրջանիի Al-'āmil al-mia' («Հարյուր գործուն») գրքում:
 4. Յուրաքանչյուր տեքստ դիտելով որպես խոսքային գործունեության ավարտուն արտադրանք՝ այն պետք է ուսումնասիրել տարրեր դիրքերից: Որպես կերպային կետ ընդունելով լեզու-խոսք երկճյուղավորումը, մենք համարում ենք, որ խոսքը ձևավորվում է խոսքային գործունեության ընթացքում և փորձնական հիմք է ցանկացած լեզվի ուսումնասիրության համար: Մեջբերումը ըստ՝ Храковский В.С., Очерки по общему и арабскому синтаксису, М., 1973, стр.5
 5. Sarh anmuzaj fi an-nahu, lil'amāti az-Zamakhshari, al-Ardabin Jamal ad-Din, 1990, p 32.
 6. Фролов Д.В., Арабская филология: грамматика, стихосложение, корановедение. Статьи разных лет. М., 2006, стр 13.
 7. Габучан Г.М., Теория артикля и проблемы арабского синтаксиса, М., 1972, стр. 117.
 8. Sheykh khalid Al-Azhari Al-Jurjani, Al-'āmil al-mia', p.3.
 9. Al-Awamil al-mi'a al-nahaiya fi usul 'ilm al-arabiya bi abd alnasir al-Gurgani, sharh Sheykh Khalid al-Azhari Al-Gurgani, dar al-ma'arif, al-Qahira, p. 312.
 10. Տերմինները՝ ըստ Հարությունյան Հ.Ա., Կառավարումը ժամանակակից հայերենում, Եր., 1983, էջ 21: